

OMARSKA CONCENTRATION CAMP AND THE PURGE OF PRIJEDOR'S NON-SERB INTELLECTUAL ELITE

Mihaela Trișcă-Zăgreanu
PhD Student, UMFST „George Emil Palade” from Târgu Mureș

Abstract: *In the spring of 1992, after the outbreak of the war in Bosnia and Herzegovina, the municipality of Prijedor and its surrounding villages fell under the control of the Bosnian Serb forces. Bosniak and Croat inhabitants were compelled to mark their houses, wear armbands, and eventually donate all their possessions to the Bosnian Serb authorities, before being expelled or deported. Some fled, but thousands were arrested and detained in concentration camps.*

The present study focuses on the Omarska concentration camp, where among others, doctors, lawyers, judges, professors, police officers, and other representatives of the non-Serb intelligentsia, endured unimaginable brutality. Deprived of food and water, some were forced to drink engine oil, others were burned alive, raped, or sexually mutilated. In Omarska, the members of the intellectual non-Serb elite of Prijedor were not only eliminated, but deliberately dehumanized, as part of a systematic plan meant to obliterate the cultural and moral backbone of an entire community.

*Survivors' testimonies highlight the camp's daily reality: raped women, people tortured and executed, corpses dragged onto trucks, and fellow prisoners compelled to erase every trace of the crimes, by cleaning up the blood, teeth, and flesh of their neighbors, friends, colleagues, or even relatives. By correlating the survivors' accounts with the jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia („ICTY”) and archive documents, this paper seeks to shed light on one of the darkest, yet least least-discussed chapters of the Bosnian war: the systematic purge of Prijedor's non-Serb intellectual elite in the Omarska concentration camp.**

Keywords: *Omarska; Crimes Against Humanity; Concentration Camp; Ethnic Cleansing; Bosnian War.*

1. Lagărul Omarska.

Lagărul de la Omarska era amplasat în zona unei foste platforme de extracție a minereului de fier, fiind situat la aproximativ 20 de km distanță față de Prijedor. Mina a funcționat până la finalul lunii martie 1992, când a fost ocupată de forțele militare și de polițiștii bosniaci sârbi.¹

Lagărul de concentrare a fost operațional din data de 25 mai 1992 până la sfârșitul lunii august 1992 (când prizonierii au fost transferați la Trnopolje și în alte lagăre²), fiind înființat la ordinul lui Simo Drljača.³

Deținuții erau sub paza și controlul militarilor și a poliției. Printre gardieni se numărau polițiști și militari în termen sau în rezervă. Cu toții purtau uniforme distincte, fiind totodată înarmați diferit.⁴ Gardienii erau în număr de aproximativ 30 și lucrau în ture de câte 12 ore, urmate de o pauză de 24 de ore.⁵

* Intellectuals were also detained in other concentration camps. Nevertheless, due to the limitations imposed by the scope of this study, the analysis focuses solely on Omarska. This should not, however, be understood as implying that Omarska was the only camp in which non-Serb intellectuals were detained, tortured, raped, or killed.

¹ Prosecutor v. Milomir Stakić, *Judgement*, Cauza IT-97-24-T, 31 iulie 2003, p. 48.

² Prosecutor v. Duško Tadić aka "Dule", *Opinion and Judgement*, Cauza: IT-94-1T, , 7 mai 1997, p. 57.

³ La 30 aprilie 1992, Simo Drljača a fost numit comandant al Secției de Securitate din Prijedor. Pe parcursul anului 1992, a fost și membru al Comitetului de Criză din Prijedor. În 1993, a fost numit adjunct al Ministrului de Interne din RSBiH.

Pentru mai multe detalii, a se vedea: ICTY, Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., *Judgement*, Cauza IT-98-30/1-T, 2 noiembrie 2001, p. 10; ICTY, The Prosecutor of the Tribunal against Simo Drljača, Milan Kovacevic, *Indictment*, Cauza IT-96-24.

⁴ Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., *Judgement*, Cauza IT-98-30/1-T, 2 noiembrie 2001, p. 15.

⁵ *Ibidem*, p. 14.

Primii prizonieri au sosit în Omarska în jurul datei de 26 mai, fiind transportați cu autobuze ale companiei AutoTransport, sub escorta armatei.⁶ Un document de decont întocmit de societatea comercială atestă existența unui număr de 137 de transporturi, efectuate în perioada 1 iulie 1992-31 iulie 1992. Dintre acestea, 21 s-au deplasat la Omarska, cele mai multe fiind realizate înspre și dinspre lagărul Trnopolje. În total, s-au utilizat 13.890 de litri de carburant și s-a solicitat un decont în valoare de 1.629.600 de dinari.⁷

În perioada în care a funcționat, în lagărul Omarska s-au aflat și peste 3.000 de prizonieri. Cu foarte puține excepții, cu toții erau bosniaci sau croați, singurii prizonieri sârbi fiind cei despre care se credea că sprijiniseră populația bosniacă sau croată.⁸

Potrivit fișelor de evidență identificate de către ICTY, la Omarska au fost internate 3.334 de persoane, din care: 3.197 erau bosniaci, 125 erau croați, 11 erau sârbi, iar un prizonier era de altă naționalitate. 2.920 de persoane aveau între 18 și 60 de ani, 28 aveau sub 18 ani, iar 68 aveau peste 60 de ani. Din cei 3.334 de deținuți, 37 erau femei.⁹

Figurile proeminente, precum avocații, judecătorii, medicii, ofițerii de poliție sau politicienii, au fost în mod expres internate la Omarska, urmărindu-se umilirea și mai apoi eliminarea lor.

Până în ultima zi de detenție, femeile au fost violate, forțate să curețe sângele celor uciși și obligate să muncească în bucătărie¹⁰, într-o strategie deliberată și premeditată de anulare a statutului lor social și intelectual. Cele mai multe dintre ele aveau studii universitare, profesând ca avocați, judecători, medici, depășind pregătirea profesională a gardienilor.

„Până în ultima zi, ne-au pus să lucrăm în bucătărie. Pentru că eram femei intelectuale, credeau că ne umilesc și mai mult astfel.”¹¹

În jurul lagărului au fost construite puncte de pază, iar terenul din exterior a fost minat.¹² Ansamblul carceral era compus din patru imobile: hangarul, clădirea administrativă și două clădiri mai mici, cunoscute sub denumirile de „Casa Albă” și „Casa Roșie”.

Hangarul se prezenta sub forma unui imobil mare, alungit, orientat pe direcția nord-sud. De-a lungul laturii estice a clădirii se aflau mai multe uși rulante, care se deschideau înspre un spațiu vast, ce se întindea pe toată lungimea clădirii. Pe latura vestică se regăseau încăperi dispuse pe două niveluri, acestea fiind în număr de aproximativ patruzeci.¹³

Majoritatea prizonierilor au fost plasați în clădirea hambarului, etajul superior fiind destinat interogatoriilor. „Casa Albă” și „Casa Roșie” erau utilizate pentru aplicarea unor tratamente deosebit de brutale, urmate de uciderea victimelor¹⁴

„În Casa Albă am văzut pete uriașe de sânge. Aproape toată pardoseala era acoperită cu pete întunecate. Cu pete de sânge. Pe radiator am observat păr, fragmente de cranii și de creier (...). Unul dintre cadavre era deja rigid. Articulațiile de la coate și de la genunchi îi erau tăiate, iar gâtul îi era secționat la mijloc.”¹⁵

⁶ Prosecutor v. Milomir Stakić, *op.cit.*, p. 48.

⁷ Arhiva UCR, Cauza IT-09-92, „Exhibit P07127”, *Autotransport ATP Prijedor; Record of transport carried out for the needs of the Army*, p. 3.

⁸ Prosecutor v. Duško Tadić aka „Dule”, *op.cit.*, p. 57.

⁹ Prosecutor v. Milomir Stakić, *op.cit.*, p. 48.

¹⁰ *Ibidem*, p. 50.

¹¹ Roy Gutman, *A witness to genocide: the 1993 Pulitzer Prize-winning dispatches on the "ethnic cleansing" of Bosnia*, New York, Editura MacMillan, 1993, p. 148.

¹² Prosecutor v. Milomir Stakić, *op.cit.*, p. 49.

¹³ Prosecutor v. Duško Tadić aka „Dule”, *op.cit.*, p. 57.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., *op.cit.*, p. 29.

Atunci când ajungeau în Omarska, prizonierii erau percheziționați, confiscându-li-se toate bunurile de valoare. Imediat după, erau agresati fizic cu băte de metal și de lemn, paturile armelor și cu pumnii. Uneori erau forțați să stea lipiți de pereți și să realizeze salutul sârbesc cu trei degete.¹⁶

„Prizonierilor li se ordona să coboare din autobuz cu mâinile deasupra capului și cu trei degete ridicate la fiecare mână.”¹⁷

Când decideau să ucidă pe cineva, gardienii aplicau loviturile în mod deliberat în zona rinichilor și a inimii.¹⁸ Cei care supraviețuiau bătăilor inițiale, erau trimiși să stea fie afară, fie în camerele din hangar sau în clădirea administrativă, ori dacă erau selectați, în „Casa Albă”.

Prizonierii erau forțați să stea în număr mare, în spații extrem de înguste, neavând loc suficient pentru a sta jos sau pentru a dormi. Nu de puține ori, chiar și 200 sau 300 de persoane erau forțate să stea, înghesuie, într-o cameră de 40 de metri pătrați. În interiorul hambarului, la un moment dat, erau deținute chiar și 700 de persoane. Dintre acestea, cam 7-8 erau scoase noapte de noapte. Cele mai multe, nu s-au mai întors niciodată.¹⁹

Condițiile din Hambar erau inumane. Prizonierii erau infestați cu păduchi și pureci. Alții, bătuți cu brutalitate, au ajuns să aibă viermi în rănilor infectate. Podeaua era pătată cu ulei de motor, deținuții fiind obligați să curețe de pe jos cu propriile corpuri, târându-se în ulei.²⁰

„Lagărul era într-atât de aglomerat, încât era imposibil să te întinzi. Pur și simplu te lipeai de celelalte persoane (...). Primeam pâine o dată la 3 zile (...). Din cauza lipsei de produse sanitare, bărbile ni s-au infestat cu păduchi.”

Soldații ne repetau: pentru fiecare sârb ucis, o să plătească 300 dintre voi.”²¹

Alții erau obligați să stea în toalete, fiind așezați unii peste alții, cei de la bază fiind întinși în excremente. Ușile garajului erau deseori ținute închise, chiar și în arșița verii. În exterior erau alte sute de persoane, forțate să stea într-o zonă supranumită „pista”, indiferent de condițiile meteo, zile și nopți la rând, uneori chiar și o lună, cu mitraliere îndreptate direct înspre ele.²²

„Pista era o porțiune cimentată, situată între clădirea administrativă și hangar. Era în aer liber. Am stat acolo aproximativ 15 zile (...) Eram în jur de 500-700 de deținuți. Eram obligați să stăm întinși pe burtă, toată ziua.”²³

Până în prezent, au fost identificate două cazuri ale unor deținuți care și-au pierdut mințile pe „pista”. Unul dintre ei s-a ridicat fără permisiune și a început să danseze haotic. A fost executat mai apoi în „Casa Albă”.²⁴

În lagăr, deținuților li se oferea o singură masă pe zi. Impropiu spus totuși masă. În zilele bune, prânzul oferit consta dintr-o porție de supă apoasă de legume și o felie mică de pâine. Alteori însă, deținuților li se oferea doar supă de fasole stricată.²⁵ Suferința provocată de foame era imposibil de cuantificat. Gardienilor și personalului din lagăr li se ofereau, în schimb, trei mese consistente pe zi.²⁶ Alimentele pentru prizonieri erau încărcate în containere de 50-100 de litri, fiind aduse cu același camion utilizat pentru transportarea cadavrelor înspre gropile comune.²⁷

¹⁶ *Ibidem*, p. 17.

¹⁷ Hikmet Karčić, *Torture, Humiliate, Kill. Inside the Bosnian Serb Camp System*, Michigan, Editura Universității Michigan, 2022, p. 123.

¹⁸ *Prosecutor v. Milomir Stakić, op.cit.*, p. 49.

¹⁹ Roy Gutman, *op.cit.*, p. 144.

²⁰ *Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., op.cit.*, p. 26.

²¹ Roy Gutman, *op.cit.*, p. 48.

²² *Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., op.cit.*, p. 27-28.

²³ ICTY, Cauza IT-95-8, *Transcript*, 9 aprilie 2001, p. 2063-2064.

²⁴ *Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., op.cit.*, p. 27-28.

²⁵ *Ibidem*, p.17-18.

²⁶ *Ibidem*, p. 18.

²⁷ *Ibidem*.

*„Când adorm, încă mă bântuie ȋpetele. Plânsetele tuturor oamenilor interogați și torturați în acele birouri, care țipau și implorau după ajutor. Văd încontinuu aceste imagini, cu oameni pe jumătate morți, înfometați, care mâncau iarba de pe jos pentru a supraviețui.”*²⁸

Prizonierii erau hrăniți în grupuri de câte aproximativ 30 de persoane, fiind forțați să alerge spre și dinspre locul de servire a mesei. Regula era ca, în tot acest timp, gardienii să le aplice lovituri. Celor care reușeau să ajungă la porțiile de mâncare, nu li se ofereau decât două-trei minute pentru a mânca.²⁹

La sosirea în lagăr, unii prizonieri erau privați de apă și de hrană zile întregi. Când li se oferea totuși posibilitatea de a mânca, cei bătuți cu brutalitate alegeau adesea să renunțe la masa zilnică, de teamă că vor fi din nou agresați pe drum. În doar câteva săptămâni, unii prizonieri au pierdut între 25 și 35 de kilograme. Alții, chiar mai mult.³⁰ Apa la Omarska era, și ea, o utopie. Când li se oferea apă, deținuții primeau apă nepotabilă, care adesea cauza afecțiuni intestinale.³¹

Camerele mai mult decât supraaglomerate deveneau absolut sufocante. Tortura psihologică nu se oprea însă aici, căci paznicii refuzau adesea să deschidă ferestrele. Într-o încăpere foarte îngustă, de aproximativ 5 metri pe 6, au fost înghesuite și 300 de persoane. Prizonierii plângeau și implorau pentru un pahar cu apă, spre amuzamentul gardienilor, care îi forțau să cânte melodii sârbești naționaliste, în schimbul unei cani cu apă, al cărei conținut îl aruncau din exterior pe fereastră, astfel că cea mai mare parte a lichidului se risipea pe jos.³²

*„Oamenii erau atât de înghesuți, încât abia puteam atinge pardoseala cu ambele picioare. M-am lipit de un perete, încercând să mă răcoresc puțin. Peretele era rece (...). Unii deținuți urinau și defecau pe ei (...) Nu am stat în garaj decât vreo 45 de minute (...). A fost suficient ca să îmi pierd cunoștința de două sau de trei ori.”*³³

Posibilitățile de igienă personală erau aproape inexistente. În hangar, existau numai două toalete. Bătuți fiind pe drumul spre toalete, deținuții au încetat să le mai folosească, făcându-și nevoile fiziologice în haine. În clădirea administrativă, nu exista nicio toaletă. Prizonierii care cereau permisiunea să le folosească pe cele din cantină erau bătuți cu brutalitate.³⁴

*„Primii zece deținuți care au mers la toaletă s-au întors bătuți și plini de sânge. Cel de-al doilea grup care aștepta pentru toaletă, a refuzat să mai meargă, de teamă să nu fie cu toții uciși.”*³⁵

În egală măsură, deținuții nu aveau nici posibilitatea de a se spăla singuri, fiind împroșcați cu apă de către gardienii care se amuzau privind suferința pe care o insuflau. Furtunurile utilizate erau specifice pompierilor, apa circulând cu o presiune intensă.³⁶ Totul făcea parte din aceeași strategie de distrugerea psihologică și de umilire a victimelor.

Prizonierii erau deseori chemați pentru interogatorii, de regulă la câteva zile după sosirea în lagăr. Permisuniunea de a ieși la interogatoriu cu bunurile personale, însemna că persoana respectivă nu se va mai întoarce, urmând să fie ucisă.³⁷ Pe drumul înspre camera de audiere, deținuții erau bătuți și loviți cu picioarele. În timpul interogatoriilor, li se adresau întrebări privind implicarea în acțiuni de rezistență, deținere de arme și legături cu forțele musulmane din zonă. Prizonierilor nu li se prezentau motivele pentru care au fost arestați.³⁸

²⁸ YouTube, *Prijedor death camps-The stories from Omarska*, disponibil la: <https://www.youtube.com/watch?v=dYPGcQyjRhQ> accesat la data de 19 mai 2025.

²⁹ Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., *op.cit.*, p. 18.

³⁰ *Ibidem*, p. 19.

³¹ Prosecutor v. Duško Tadić aka "Dule", *op.cit.*, p. 62.

³² Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., *op.cit.*, p. 25.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 20.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Roy Gutman, *op.cit.*, p. 100.

³⁷ Prosecutor v. Radoslav Brđanin, *Judgement*, Cauza IT-99-36-T, p. 175.

³⁸ Roy Gutman, *op.cit.*, p. 24.

Ajunși în camera de interogatorii, unii deținuți continuau să fie bătuți cu brutalitate. Martorii propuși atât de acuzare, cât și de apărare în fața ICTY, au relatat despre plânsete și țipete care se auzeau din camerele de interogatorii și despre persoane rănite sau inconștiente.³⁹

Într-o cruzime dezlănțuită, prizonierii căzuți la pământ în timpul interogatoriilor erau călcați în picioare. La finalizarea audierii, erau constrânși, fizic sau moral, să semneze declarații false cu privire la prezumabila lor implicare în acte ilicite desfășurate împotriva sârbilor. După aceea, ceilalți prizonieri erau obligați să curețe sângele și fragmentele osoase de pe jos, fiind forțați să doarmă în aceleași încăperi în care prietenii și vecinii lor fuseseră torturați anterior.

„Dormeam în aceleași încăperi unde ne și interogau zilnic. Înainte de a dormi însă, trebuia să curățăm sângele. Totul era îmbibat cu sânge. Pereții, podelele, mobilierul, totul era pătat cu sânge. În acele încăperi trebuia să dormim....

Am văzut oameni pe jumătate morți, epuizați, cu mâini și picioare rupte. Erau unii ce leșinau. În timp ce erau inconștienți, sârbii începeau să sară pe ei ca să îi trezească. Ca să se amuze, săreau încălțați. În picioare purtau bocanci. Continuau să facă asta până când îi omorau. Îi loveau și râdeau. Aceasta era noțiunea lor de distracție.”⁴⁰

Tratamentul nu era unul standardizat, variind de la un prizonier la altul. Variabilele erau multiple, iar soarta prizonierilor părea să depindă mai degrabă de brutalitatea anchetatorului și a paznicilor, decât de comportamentul efectiv afișat de către deținuți.

„Prima dată când am fost interogat, aveam o durere de stomac. Știa asta și m-a lovit, preponderent, în zona stomacului. Loviturile au fost atât de intense încât am făcut pe mine. Apoi, m-a lovit pentru că miroseam.”⁴¹

Cei care au supraviețuit în Omarska, relatează despre existența unor forme extreme de tortură. Numeroși deținuți au fost bătuți cu bastoane de cauciuc, bâte metalice sau de lemn. Exemplificativ, Dzemel Deomić a fost interogat de două ori, fiind supus, în ambele ocazii, unor acte de tortură. Prima dată, un gardian i-a înfipt un pistol neîncărcat în gură și a apăsat pe trăgaci. A doua oară, a fost bătut cu tije metalice.⁴²

Mai mulți prizonieri relatează și despre predilecția afișată de gardienii și soldații sârbi în alegerea unor metode foarte personale de a ucide, precum strangularea sau decapitarea. Pentru a prelungi supliciu și pentru a distruge orice fărâmbă de demnitate a victimelor, anterior decapitării, prizonierii erau mutilați prin tăierea organelor genitale.

„Cea mai groaznică zi a fost atunci când am fost martor la mutilarea a 10 prizonieri. Erau întinși pe jos, cu gâturile, nasurile și organele genitale tăiate (...).

Primii care au fost executați erau liderii politici. Îi strigau pe nume, îi scoteau dintre noi și apoi îi ucideau (...). Celor scoși din mulțime li se solicita să își așeze capul pe o bucată de ciment, după care gardienii le tăiau gâturile. Corpurile erau poziționate astfel încât sângele să se scurgă în râul Sava.”⁴³

Odată cu lăsarea seriei, în lagărul Omarska soseau diferite grupuri de terți, care solicitau ca anumiți deținuți să părăsească încăperile în care stăteau. Aceștia erau atacați de îndată, cu diferite obiecte contondente: bâte, bare de fier sau cabluri electrice grele. Uneori, se utilizau în mod deliberat bucăți de lemn care aveau cuie înfipite în ele.⁴⁴

În alte cazuri erau utilizate cuțite, prizonierii fiind tăiați pe suprafața corpului, inciziile fiind realizate uneori sub forma crucii. Potrivit mărturiilor supraviețuitorilor, deținuții se temeau mai mult de aceste

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ YouTube, *Prijedor death camps – The stories from Omarska*, disponibil la: <https://www.youtube.com/watch?v=dYPGcQyjRhQ> accesat la data de 19 mai 2025.

⁴¹ Museum of Genocide and Crimes against Humanity, „Exhibition”, *Declarație Hamdija Draganović*, Sarajevo, iulie 2024.

⁴² Prosecutor v. Milomir Stakić, *op.cit.*, p. 68.

⁴³ Roy Gutman, *op.cit.*, p. 51.

⁴⁴ ICTY, Cauza IT-02-65, Mejakić et al, *Amended Indictment*, 18 iulie 2001, p. 1.

grupuri venite din exterior, decât de gardienii lagărelor. Aceasta și pentru că, de regulă, prizonierii chemați de către terți să iasă afară, nu se mai întorceau niciodată.⁴⁵

Neoficial, prizonierii închiși în Omarska erau împărțiți în trei categorii. Din prima făceau parte intelectualii și liderii politici bosniaci și croați. Persoanele asociate într-un fel sau altul cu cei din prima categorie, erau încadrați în cea de-a doua categorie. Restul erau incluși în categoria a treia.⁴⁶

Într-un raport, Comisia de Experți a ONU arăta că un gardian sârb din Omarska i-a spus unui prieten că în lagăr sunt internați: „Președintele Consiliului local, membri ai Consiliului local, Președintele Tribunalului, doi judecători, medici, președinți și directori de întreprinderi, proprietari de fabrici și de afaceri private.”⁴⁷

Uciderea prizonierilor din categoria I a debutat la finalul lunii iulie 1992, fiind vizați juriștii, oamenii politici, profesorii, medicii și ofițerii de poliție.⁴⁸ La finalizarea execuțiilor, sosea un camion galben, în care prizonierii erau forțați să încarce cadavrele.⁴⁹

Metodele utilizate de către gardieni, pentru terorizarea deținuților, erau puțin spus crunte. Unii erau uciși în bătaie cu bâte metalice, alții prin decapitare cu fierăstraie, electrocutare sau tragere în țeapă.

„I-au scos pe toți afară și i-au decapitat cu fierăstraie electrice, aruncându-le mai apoi cadavrele într-o groapă comună. Am fost obligat să asist la execuția a 20 de polițiști din Prijedor.”⁵⁰

Printre cei uciși cu brutalitate, se numără și Hadžić Ilijaz (liderul organizației locale a Partidului pentru Acțiune Democratică), soția lui și copiii celor doi.

„Sârbii au luat bormașini electrice și le-au găurit piepturile și lui Hadžić, și soției lui, Ismeta. Apoi le-au luat cei trei copii, de 1, 3 și 5 ani, și i-au tras în țeapă. Am văzut asta cu ochii mei.”⁵¹

În prima categorie a fost inclus și profesorul Muhamed Cehajić, fostul președinte al Consiliului Local din Prijedor. În data de 27 iulie 1992 a fost chemat afară. Nu s-a mai întors și nici nu a mai fost văzut vreodată.⁵²

O soartă similară a avut și doctorul Esad (Eso) Sadiković.⁵³ Acesta era o figură proeminentă a Prijedorului, fiind membru al organizației Medici fără Frontiere, activist ONU și președinte al Asociației Medicilor ORL din Iugoslavia. Similar altor intelectuali, a militat pentru o soluționare pașnică și rațională a tensiunilor politice. Cu toate acestea, a fost arestat și închis în lagărul Omarska, unde a fost încadrat în categoria I de deținuți.

Fiind un medic renumit, doctorul Eso era deseori scos din baracă pentru a oferi ajutor medical inclusiv gardienilor bosniaci sârbi, care consumau alcool în cantități excesive și se băteau între ei sau chiar se împușcau reciproc, din cauză că nu se înțelegeau cum să își împartă prada obținută prin jaf. Când venea vorba despre tratarea gardienilor, doctorului Sadiković i se puneau la dispoziție materiale sanitare ale Armatei Naționale a Iugoslaviei („JNA”). Când trebuia să trateze însă prizonierii, era forțat de împrejurări să improvizeze cu bucăți de haine rupte și fire de păr. Materialele sanitare nu se acordau pentru tratarea deținuților.

„Când avea grijă de noi, deținuții, era obligat să improvizeze în toate modurile posibile: folosindu-și dinții, rupând haine pentru a bandaja rănilile, suturând leziunile cu fire de păr. El era ultima consolare și ultima fărâamă de speranță a muribunzilor (...). Cu apă, atunci când aveam, alteori cu

⁴⁵ Prosecutor v. Duško Tadić aka "Dule", *op.cit.*, p. 59.

⁴⁶ Prosecutor v. Radoslav Brđanin, *op.cit.*, p. 176.

⁴⁷ Human Rights Watch, *Bosnia and Herzegovina, The Unindicted: Reaping the Rewards of Ethnic Cleansing*, Vol. 9, Nr. 1, ianuarie 1997, p. 63, disponibil la: <https://www.hrw.org/reports/pdfs/b/bosnia/bosnia971.pdf> accesat la data de 30 iulie 2025.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 177.

⁵⁰ Roy Gutman, *op.cit.*, p. 95.

⁵¹ *Ibidem*, p. 41.

⁵² *Ibidem*, p. 176.

⁵³ Prosecutor v. Radoslav Brđanin, *op.cit.*, p. 176.

urină, ne curăța rănila (...). La un moment dat, a spus în șoaptă că a văzut în acel lagăr orori care i-ar ajunge pentru trei vieți.”⁵⁴

În data de 5 august 1992, după ce au plecat jurnaliștii străini care încercau să investigheze ororile comise în lagărul Omarska (în timp ce prizonierii erau închiși într-o baracă, fără apă, mâncare și obligați să facă liniște, iar forțele bosniace sârbești le spuneau jurnaliștilor că prizonierii sunt tratați ca într-un hotel), doctorul Eso a fost chemat afară. Cel mai probabil, gardienii se temeau că acesta ar putea vorbi cu jurnaliștii în cazul în care aceștia s-ar întoarce. Esad era printre puținii prizonieri care vorbeau fluent mai multe limbi străine, printre care engleză, franceză și spaniolă, fiindu-i așadar facil să divulge informații despre realitatea condițiilor din lagăr.

Atunci când doctorul Eso a fost chemat să iasă, deținuții au crezut, inițial, că trebuia să trateze pe cineva. Apoi a urmat o tăcere grea, când gardianul i-a cerut să își ia și toate lucrurile personale. Adunându-și într-o pungă de plastic cele câteva haine murdare și chiștocurile de țigară pe care deținuții i le strâneau, Esad s-a ridicat în fața unei scene de nemaivăzut până atunci în Omarska. Și cei treji, și cei care înainte dormeau, s-au ridicat pentru a-și lua rămas bun, cu lacrimi în ochi și cu aplauze, de la cel care le conferise, chiar și cu ultimele lui puteri, alinare:

„S-a ridicat și a pornit încet spre ieșire. În acel moment, și cei treji, și cei care dormeau, s-au trezit și s-au ridicat (...). Am început să plângem. Printre lacrimi, i-am spus cu voce tare, la unison:

- Doctore, mulțumim!

Esad știa foarte bine unde era dus, așa cum știam și noi. Când a ajuns la ușă, s-a întors și a spus:

- La revedere, prieteni.

În acel moment, nu reușeam să concepem că cineva ar putea ucide un astfel de om. Ne-am amintit de tot ceea ce făcuse pentru noi (...).

Am izbucnit în plâns și l-am condus afară cu aplauze.

Ușa s-a închis (...). Niciodată nu a mai fost trimis cineva la moarte în felul acela.”⁵⁵

Autoritățile bosniace sârbe au încercat mai apoi să acrediteze ideea că doctorul Eso ar fi fugit în Nicaragua. În realitate, a fost împușcat în cap, de la mică distanță, chiar de cei pe care îi tratase. Corpul i-a fost identificat în 2006, în groapa comună de la Hrastova Glavica, la aproximativ 50 de km de Omarska. Avea 44 de ani.⁵⁶

Femeile din Omarska, toate intelectuale, erau supuse unui regim permanent de teroare fizică și psihologică. Trezite în mijlocul nopții, erau scoase afară, bătute și violate în mod repetat. Exemplificativ, una dintre aceste femei a intrat în comă, urmare a pierderii masive de sânge cauzate de violuri.⁵⁷

„Femeile erau scoase noapte de noapte.

Și pe mine m-au scos de patru ori. Am fost expuse la violență fizică, psihică și la numeroase abuzuri sexuale. Fiecare gardian își alegea femeia pe care urma să o abuzeze. Eu am avut ghinionul să fiu aleasă de Željko Mejačić.

Îi făcea plăcere să poarte conversații sadice. Le numea conversații de nivel intelectual înalt.”⁵⁸

Doctorul Esad

⁵⁴ Museum of Genocide and Crimes against Humanity, Exhibition, *Declarație anonimă nr. 3*, Sarajevo, iulie 2024.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Prosecutor v. Milomir Stakić, *op.cit.*, p. 69.

⁵⁸ YouTube, *Prijedor death camps-The stories from Omarska*, disponibil la: <https://www.youtube.com/watch?v=dYPGcQyjRhQ> accesat la data de 19 mai 2025.

Jadranka Cigelji, supraviețuitoare a iadului de la Omarska, oferă una dintre cele mai ample descrieri ale condițiilor din lagăr. Seară de seară, femeile din lagăr erau forțate să curețe sângele celor torturați în timpul zilei. După aceea, erau scoase afară pe rând și violate în mod sistematic, totul fiind minuțios organizat, existând chiar și o planificare în acest sens.

Mejakić a negat că în Omarska ar fi avut loc violuri. Referitor la acuzația formulată de Jadranka, a negat totul, afirmând că nu ar fi dat nici o bicicletă pe ea. Cu toate acestea, ICTY l-a găsit vinovat pentru crimele internaționale comise în Omarska, condamându-l definitiv la pedeapsa de 21 de ani de închisoare.⁵⁹

2. „Casa Roșie”.

Printre sutele de persoane ucise în Casa Roșie, se numără și doctorul Eniz Begić. Născut la Cazin, în data de 3 mai 1950, Eniz a studiat medicina la Belgrad, specializându-se în chirurgie generală. În anul 1982 s-a mutat la Prijedor, căsătorindu-se cu Suada în 1986. În 1991 li s-a născut și un fiu, pe nume Mirza. Curând însă, viața de vis s-a transformat într-un veritabil coșmar, odată cu lansarea atacurilor asupra orașului Prijedor.

Martor al unor scene înfiorătoare, Eniz Begić se întorcea distrus psihic de la spital, povestindu-i soției sale ororile la care a fost nevoit să asiste. Cea mai înspăimântătoare scenă, despre care a găsit puterea să vorbească, a fost cea a unui bărbat din Kozarac, jupuit de viu de către soldați.

Cu o empatie ce sfida întru totul dehumanizarea care îl înconjură, Eniz Begić și-a riscat propria viață aducând cinci copii orfani, ai căror părinți fuseseră uciși în Kozarac, în spațiile goale de deasupra apartamentului în care locuia împreună cu familia.⁶⁰

După aproximativ două luni de zile, doctorul Begić a fost disponibilizat. Sârbii găsiseră un medic sârb, astfel că nu mai aveau nevoie de serviciile medicului bosniac. În aceeași zi, l-au dus în lagărul Omarska, pentru interogatoriu. Un soldat care lucra în lagăr, a cărui soție și copil au fost salvați de doctorul Begić, îi raporta zilnic Suadei, în mare secret, despre situația lui Eniz. Dacă ar fi fost deconspirat, ar fi fost ucis imediat, așa cum au fost omorâți și alții care și-au păstrat umanitatea, dar care au intrat astfel în categoria „trădătorilor”:

„Într-o dimineață a apărut la ușa noastră un bătrân, cu un rucsac în spate. Era sârb. L-am prins pe Mirza și l-am tras aproape de mine. Când bătrânul l-a văzut pe Mirza, a început să plângă. Printre lacrimi, i-a spus:

- Am fost la Omarska, am cerut să fiu închis în locul tatălui tău, să-l înlocuiesc... Dar câinii nu au vrut să accepte. Nu au vrut să mă ia....”

Apoi a pus rucsacul jos și a spus:

- Ia această mâncare, te rog.... Fiule, tatăl tău mi-a salvat viața. Nu vei flămânzi cât sunt eu în viață. După aceea, a coborât scările și a plecat. Punctul de control al armatei sârbe era chiar în fața clădirii noastre și sârbii trebuie să îl fi observat. Imediat ce bătrânul a ieșit din clădire, l-au și ucis...”⁶¹

După data de 28 iulie, noutățile despre Eniz au încetat să mai apară. Soldatul nu a mai contactat-o pe Suada și nici nu i-a mai răspuns la apeluri. Abia în 2004, după 12 ani, Suada a aflat ce i s-a întâmplat lui

Doctorul Eniz

Begić. Susa foto-

Facebook: Medicinski

centar Dr. Mladen

Stojanovic - Prijedor.

⁵⁹ ICTY, “Omarska Camp&Keraterm Camp”, Cauza IT-02-65, Mejakić et al., Case Information Sheet, disponibil la: https://www.icty.org/x/cases/mejadic/cis/en/cis_mejadic_al_en.pdf accesat la data de 30 iulie 2025.

⁶⁰ Museum of Genocide and Crimes against Humanity, Exhibition, Declarație Suada Bergić, Sarajevo, iulie 2024.

⁶¹ Ibidem.

Eniz, atunci când rămășițele i-au fost deshumate dintr-o groapă comună în Stari Kevlanji. Fusesse împușcat și în cap și în inimă. Lângă el a fost găsit și un portmoneu negru, în care se afla o fotografie cu fiul lor, Mirza.⁶²

3. „Casa Albă”.

„Casa Albă” era un toponim al terorii dezlănțuite, devenind în scurt timp evident că cei care ajungeau să intre în „Casa Albă”, nu mai ieșeau aproape niciodată în viață. Astfel, deținuții care nu erau deja cunoscuți după nume, au încetat să mai răspundă la apeluri, lăsând impresia că fuseseră deja uciși. Aceasta era singura metodă de a supraviețui.⁶³

*„Și eu am fost în Casa Albă. Voiau să mă ucidă și pe mine, dar greșeala lor a fost că nu păstrau evidența celor uciși. Ne strigau după nume și uneori îi strigau și pe cei care erau deja morți. Când ne-am dat seama de mecanism, am încetat să mai răspundem la apel. Cum nu aveam documente de identitate asupra noastră, nici ei nu știau cine suntem.”*⁶⁴

O cameră a imobilului era în mod expres destinată agresării brutale a prizonierilor. Aceștia erau adesea dezbrăcați și bătuți cu brutalitate, mulți dintre ei decedând de îndată sau la scurt timp după. Supraviețuitorii relatează despre momente în care gardienii se luau la întrecere în privința brutalității loviturilor. Mai exact, concureau între ei pentru a vedea cine putea uide cu mai puține lovituri. Evident că mai puține lovituri prepuneau o forță și o brutalitate sporită a celor câteva aplicate.⁶⁵

După ce violențele luau sfârșit, ceilalți prizonieri erau obligați să curețe sângele, fragmentele osoase și bucățile de țesut ale vechilor lor vecini, colegi, sau chiar prieteni. Cadavrele prizonierilor uciși erau aruncate în lături, zăcând în grămezi, pe iarba din apropierea „Casei Albe”. Tot prizonierii erau cei care le încărcau în camioane.⁶⁶

*„I-am văzut aruncând, în apropiere de Casa Albă, corpurile celor uciși. În acea casă, au fost săvârșite tot felul de monstruozități. Oamenii erau bătuți până la moarte (...). Prizonierii au fost forțați să violeze o fată închisă acolo. Cei care au refuzat au fost castrați sau, dacă erau norocoși, măcelăriți pe loc. Altfel, erau lăsați să sângereze până la moarte.”*⁶⁷

În „Casa Albă”, supraviețuitorii relatează și despre prezența unor terți, care veneau numai pentru plăcerea de a tortura și de a uide. Aceștia acționau cu permisiunea gardienilor.⁶⁸ În data de 12 iulie 1992, în exteriorul „Casei Albe” s-a derulat un spectacol îngrozitor. Potrivit credinței populare sârbești, ziua de 12 iulie este o una de sărbătoare, destinată pomenirii sfântului Petru. În scop ritualic, se aprind și torțe. În mod tradițional, aprinderea focurilor și a torțelor face trimitere la perioada în care împărații păgâni persecutau și torturau creștinii, legându-i de stâlpi, ungându-i cu rășină și arzându-i ca pe niște felinare umane.⁶⁹

La Omarska, atât gardienii, cât și civilii care au venit să asiste la „spectacol”, au aprins un foc uriaș, din anvelopele uzate. Apoi au început să scoată prizonierii și să îi arunce în foc.⁷⁰ În groapa comună de la Tomašica au fost identificate șase piese de îmbrăcăminte ce prezentau urme de ardere.⁷¹

⁶² Ibidem.

⁶³ Hamdija Draganović, *op.cit.*

⁶⁴ YouTube, *Prijedor death camps-The stories from Omarska*, disponibil la: <https://www.youtube.com/watch?v=dYPGcQyjRhQ> accesat la data de 19 mai 2025.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., *op.cit.*, p. 28.

⁶⁷ YouTube, *Prijedor death camps-The stories from Omarska*, disponibil la: <https://www.youtube.com/watch?v=dYPGcQyjRhQ> accesat la data de 19 mai 2025.

⁶⁸ Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., *op.cit.*, p. 28.

⁶⁹ Blink, *Simbolične Vatre i lile danas se slavi Petrovdan*, 12 iulie 2025, disponibil la: <https://www.blink.ba/simbolicne-vatre-i-lile-danas-se-slavi-petrovdan/> accesat în data de 29 iulie 2025.

⁷⁰ Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., *op.cit.*, p. 30.

⁷¹ Arhiva UCR, Cauza IT-09-92, „Exhibit P07443”, *Report on the Autopsy Findings, Tomašica Grave-site, Prijedor, Bosnia 2013/14*, 21 aprilie 2014, p. 7

„Îmi amintesc, și voi continua să îmi amintesc pentru tot restul vieții mele, plânsetele femeilor care au fost scoase afară. Nu le voi putea uita niciodată plânsetele și țipetele (...). După aceea am început să simt mirosul, duhoarea cărnii arse.”⁷²

În a doua jumătate a lunii iulie 1992, la Omarska au sosit două autobuze încărcate cu prizonieri capturați la Hambarine în luna mai, deținuți anterior în lagărul Keraterm. Cu toții au fost uciși în „Casa Albă”. Cadavrele se întindeau pe o distanță de 50-70 de metri. Prizonierii forțați să încarce corpurile celor uciși în camion au relatat că a fost nevoie de 5 sau 6 transporturi pentru a muta toate corpurile. Camionul avea o capacitate de 7 sau 8 metri cubi.⁷³

Numărul execuțiilor a crescut considerabil la finalul lunii iulie 1992, atunci când jurnaliștii și organizațiile internaționale s-au sesizat cu privire la ororile comise în zona Prijedor, căutând metode de a intra în lagăr. Între 25 și 30 iulie 1992, au fost uciși cei mai mulți prizonieri, preponderent intelectualii din Prijedor.⁷⁴

Scopul era unul dual. Pe de o parte, se urmărea ștergerea urmelor și eradicarea celor care ar fi putut relata despre tratamentul din lagăr. Pe de altă parte, se urmărea distrugerea totală a identității bosniacilor, prin epurarea elitelor. Lipsiți de reprezentanți, de intelectuali și de politicieni, bosniacilor nu le rămânea decât să se identifice drept „sârbi” convertiți la islam, așa cum erau portretizați de propaganda de la Belgrad și de la Pale.

Închiderea lagărului a survenit în luna august a anului 1992, ca urmare a diseminării, în presa internațională, a imaginilor și a informațiilor privind atrocitățile comise asupra prizonierilor închiși aici și în celelalte lagăre din apropiere.

La data de 7 august 1992, cotidianul „The Guardian” publica reportajul lui Ed Vulliamy, care investigase ororile din lagărele Omarska, Trnopolje și Keraterm: oameni cu aspect aproape cadaveric, ale căror priviri erau goale și hăituite, temându-se că vor fi uciși dacă vor coopera cu jurnaliștii.⁷⁵

Imaginile publicate de Penny Marshall, Ed Vulliamy și alți jurnaliști, au făcut în scurt timp înconjurul lumii, preluate fiind de marile cotidiene internaționale. Într-un tablou care amintea izbitor de imaginile lagărelor naziste, fotografiile cu deținuții din lagărele de concentrare înființate de bosniacii sârbi erau o dovadă suplimentară a genocidului comis împotriva populației bosniace și croate în nordul Bosniei.

Răspunsul oficial al Guvernului de la Pale, semnat de prim-ministrul Branko Derić, a fost unul de negare și de victimizare, afirmându-se că în lagăr nu există nicio femeie și nici un copil, reportajul fiind doar un atac la adresa poporului sârb.⁷⁶

A fost nevoie să treacă mai bine de două săptămâni de la difuzarea imaginilor, pentru ca la data de 19 august 1992, Unitatea de Securitate din Banja Luka să emită o circulară (deci un document nedestinat publicității), prin care să atragă totuși atenția asupra necesității respectării normelor de drept internațional umanitar în ceea ce privește civilii, refugiații și prizonierii de război.⁷⁷

Când s-a luat decizia închiderii lagărului, deținutele au primit ordinul de a curăța întregul imobil în interior. Intenția era una evidentă, urmărindu-se ștergerea urmele crimelor comise în interior. Simultan, bărbații erau forțați să spele zidurile clădirii, pe care încă se mai vedeau pete de sânge și fragmente de țesut cerebral.⁷⁸

⁷² Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., *op.cit.*, p. 30.

⁷³ *Ibidem*, p. 31.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 29.

⁷⁵ Ed Vulliamy, *Shame of camp Omarska*, în „The Guardian”, 7 august 1992, disponibil la: <https://www.theguardian.com/world/1992/aug/07/warcrimes.edvulliamy> accesat la data de 28 iulie 2025.

⁷⁶ Arhiva UCR, Cauza IT-09-1992, *Serbian Republic of Bosnia and Hercegovina, Public Announcemnet, Nr. 06-25/92*, Pale, 07 august 1992.

⁷⁷ Arhiva UCR, Cauza IT-09-92, „Exhibit D01580.E”, *SJB, Prijedor, Circular Letter*, 21 august 1992.

⁷⁸ ICTY, Cauza IT-98-30/1, *Transcript*, 3 octombrie 2000 p. 6212.

4. Urmările.

Dacă înainte de izbucnirea Războiului Bosniac în Prijedor locuiau aproximativ 50.000 de bosniaci și 6.000 de croați, potrivit recensământului din 1993, în Prijedor mai trăiau: 2.787 de bosniaci și 730 de croați. Numărul sârbilor era de 14.774.⁷⁹

În perioada mai-iulie 1992, cel puțin 2.580 de persoane din Prijedor au fost declarate dispărute. În groapa comună de la Tomašica s-au identificat profilurile ADN a cel puțin 385 de persoane. Cele mai multe au fost ucise prin împușcare, în zona capului. Dintre toate gropile comune exhumate în Bosnia, cele mai multe victime împușcate în zona capului au fost identificate la Tomašica (283), urmând mai apoi Kozluk (260) și Ravnice (163), ambele asociate cu Genocidul de la Srebrenica. Dintre victimele împușcate în cap, identificate în Tomašica, 45% au fost împușcate de la spate.⁸⁰

Potrivit unui raport întocmit în anul 2013, din groapa comună de la Tomašica au fost extrase 275 de schelete complete sau aproape complete și alte 112 fragmente osoase.⁸¹ Existența scheletelor fragmentate relevă că, similar modului de operare de la Srebrenica din 1995, unde au fost realizate gropi comune primare, secundare și terțiare, și la Prijedor s-a practicat această strategie de ștergere a urmelor, începând chiar cu anul 1992. În Jakarina Kosa au fost identificate 98 de fragmente umane mutate de la Tomašica. În procent de 98.6% victimele erau bărbați, cu vârste cuprinse între 15 și 65 de ani. 95.8% erau bosniaci.⁸² În medie, în fiecare individ s-a tras de cel puțin două ori.⁸³

Pentru a ascunde urmele crimelor, forțele bosniace sârbești au recurs la utilizarea utilajelor miniere grele, transferând corpurile fragmentate ale victimelor în zona numită Jakarina Kosa, situată în proximitatea localității Ljubija. Rămășițele au fost camuflate într-un puț minier dezafectat, în depozite sterile de minereu de fier, pe o pantă abruptă cu o înclinație de 45%. Corpurile au fost dispersate pe o suprafață de aproximativ 2.500 m².⁸⁴

În anul 2015, Institutul de Investigare a Persoanelor Dispărute a identificat, în groapa comună de la Jakarina Kosa, 622 de rămășițe umane.⁸⁵

Gropi comune au fost identificate însă și în alte zone, printre care: Stari Kevljani, Kevljani, Lisac pit și Hrastova Glavica.⁸⁶

Groapa comună de la Hrastova

⁷⁹ Arhiva UCR, Cauza IT-09-92, „Exhibit P07126”, Chart titled 'Results of 1993 census in Prijedor municipality (local communes).

⁸⁰ Arhiva UCR, Cauza IT-09-92, „Exhibit P07443”, Report on the Autopsy Findings, Tomašica Grave-site, Prijedor, Bosnia 2013/14, 21 aprilie 2014, p. 9-11.

⁸¹ Ibidem, p. 6.

⁸² Arhiva UCR, Cauza IT-09-9, „Exhibit P07453”, Set of slides of a PowerPoint presentation entitled: Proof of Death Analysis for Victims of War Exhumed from the Tomašica Mine Prijedor, Bosnia and Herzegovina, by Ewa Tabeau, 30 iunie 2015, p. 22.

⁸³ Arhiva UCR, Cauza IT-09-92, „Exhibit P07443”, Report on the Autopsy Findings, Tomašica Grave-site, Prijedor, Bosnia 2013/14, 21 aprilie 2014, p. 7.

⁸⁴ Smail Čekić, *Genocid i Istina o Genocidu u Bosni Hercegovini*, Sarajevo, 2012, p. 484.

⁸⁵ Denic Džidić, *Bosnia Finds 600 Body Parts in Mass Grave*, în „BIRN”, 29 octombrie 2015, disponibil la: <https://balkaninsight.com/2015/10/29/six-hundred-mortal-remains-found-in-bosnia-grave-10-29-2015/> accesat la data de 8 august 2025.

⁸⁶ Hikmet Karčić, *op.cit.*, p. 125-129.

La Kevljani au fost identificate 72 de cadavre complete sau aproape complete, dispuse în 15 morminte diferite.⁸⁷

Din groapa comună de la Stari Kevljani s-au exhumat 456 de rămășițe umane. Victimele erau din zona Prijedor, fiind văzute ultima oară în viață în lagărele Omarska, Keraterm sau Trnopolje. Printre cei identificați în groapa comună se numără lideri politici, administrativi și religioși, cadre universitare și alte personalități bosniace și croate din municipiul Prijedor.⁸⁸

Groapa comună de la Hrastova Glavica e de fapt o peșteră, situată într-o prăpastie adâncă de aproximativ 20 de metri. De aici au fost exhumate rămășițele a 121 de persoane, torturate și ucise anterior la Omarska și Keraterm.⁸⁹

BIBLIOGRAPHY:

1. Arhiva UCR, Cauza IT-09-1992, *Serbian Republic of Bosnia and Hercegovina, Public Announcemnet*, Nr. 06-25/92, Pale, 07 august 1992.
2. Arhiva UCR, Cauza IT-09-9, „Exhibit P07453”, *Set of slides of a PowerPoint presentation entitled: Proof of Death Analysis for Victims of War Exhumed from the Tomasica Mine Prijedor, Bosnia and Herzegovina*, by Ewa Tabeau, 30 iunie 2015, p. 22.
3. Arhiva UCR, Cauza IT-09-92, „Exhibit P07443”, *Report on the Autopsy Findings, Tomašica Grave-site, Prijedor, Bosnia 2013/14*, 21 aprilie 2014.
4. Arhiva UCR, Cauza IT-09-92, „Exhibit D01580.E”, SJB, *Prijedor, Circular Letter*, 21 august 1992.
5. Arhiva UCR, Cauza IT-09-92, „Exhibit P07126”, *Chart titled 'Results of 1993 census in Prijedor municipality (local communes)*.
6. Arhiva UCR, Cauza IT-09-92, „Exhibit P07127”, *Autotransport ATP Prijedor, Record of transport carried out for the needs of the Army*.
7. Arhiva UCR, Cauza IT-09-92, „Exhibit P07443”, *Report on the Autopsy Findings, Tomasica Grave-site, Prijedor, Bosnia 2013/14*, 21 aprilie 2014.
8. Bitter Land, Mass Graves Database, *Hrastova Glavica*, disponibil la: <https://massgravesmap.balkaninsight.com/hrastova-glavica/>.
9. Bitter Land, Mass Graves Database, *Kevljani*, disponibil la: <https://massgravesmap.balkaninsight.com/kevljani/>.
10. Bitter Land, Mass Graves Database, *Stari Kevljani*, disponibil la: <https://massgravesmap.balkaninsight.com/stari-kevljani/>.
11. Blink, *Simbolične Vatre i lile danas se slavi Petrovdan*, 12 iulie 2025, disponibil la: <https://www.blink.ba/simbolicne-vatre-i-lile-danas-se-slavi-petrovdan/>.
12. Čekić, Smail, *Genocid i Istina o Genocidu u Bosni Hercegovini*, Sarajevo, 2012.
13. Džidić, Denic, *Bosnia Finds 600 Body Parts in Mass Grave*, în „BIRN”, 29 octombrie 2015, disponibil la: <https://balkaninsight.com/2015/10/29/six-hundred-mortal-remains-found-in-bosnia-grave-10-29-2015/>.
14. Ed Vulliamy, *Shame of camp Omarska*, în „The Guardian”, 7 august 1992, disponibil la: <https://www.theguardian.com/world/1992/aug/07/warcrimes.edvulliamy>.
15. Gutman, Roy, *A witness to genocide: the 1993 Pulitzer Prize-winning dispatches on the "ethnic cleansing" of Bosnia*, New York, Editura MacMillan, 1993.

⁸⁷ Bitter Land, Mass Graves Database, *Kevljani*, disponibil la: <https://massgravesmap.balkaninsight.com/kevljani/> accesat la data de 8 august 2025.

⁸⁸ *Idem*, *Stari Kevljani*, disponibil la: <https://massgravesmap.balkaninsight.com/stari-kevljani/> accesat la data de 8 august 2025.

⁸⁹ *Idem*, *Hrastova Glavica*, disponibil la: <https://massgravesmap.balkaninsight.com/hrastova-glavica/> accesat la data de 8 august 2025.

16. Human Rights Watch, Bosnia and Hercegovina, *The Unindicted: Reaping the Rewards of Ethnic Cleansing*, Vol. 9, Nr. 1, ianuarie 1997.
17. ICTY, “Omarska Camp&Keraterm Camp”, Cauza IT-02-65, Mejakić et al., *Case Information Sheet*, disponibil la: https://www.icty.org/x/cases/mejakic/cis/en/cis_mejakic_al_en.pdf
18. ICTY, Cauza IT-02-65, Mejakić et al, *Amended Indictment*, 18 iulie 2001.
19. ICTY, Cauza IT-95-8, *Transcript*, 9 aprilie 2001.
20. ICTY, Cauza IT-98-30/1, *Transcript*, 3 octombrie 2000.
21. ICTY, Cauza: IT-94-1T, Prosecutor v. Duško Tadić aka ”Dule”, *Opinion and Judgement*, 7 mai 1997.
22. ICTY, Prosecutor v. Duško Sikirica et al., *Sentencing Judgement*, 13 noiembrie 2001, Cauza IT-95-8-S.
23. ICTY, Prosecutor v. Milomir Stakić, *Judgement*, Cauza IT-97-24-T, 31 iulie 2003.
24. ICTY, Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al., *Judgement*, Cauza IT-98-30/1-T, 2 noiembrie 2001.
25. ICTY, Prosecutor v. Radoslav Brđanin, *Judgement*, Cauza IT-99-36-T.
26. ICTY, The Prosecutor of the Tribunal against Simo Drljaca, Milan Kovacevic, *Indictment*, Cauza IT-96-24.
27. Karčić, Hikmet, *Torture, Humiliate, Kill. Inside the Bosnian Serb Camp System*, Michigan, Editura Universității Michigan, 2022.
28. Museum of Genocide and Crimes against Humanity, „Exhibition”, *Declarație Hamdija Draganović*, Sarajevo, iulie 2024.
29. Museum of Genocide and Crimes against Humanity, Exhibition, *Declarație anonimă nr. 3*, Sarajevo, iulie 2024.
30. Museum of Genocide and Crimes against Humanity, Exhibition, *Declarație Suada Bergić*, Sarajevo, iulie 2024.
31. YouTube, *Prijedor death camps – The stories from Omarska*, disponibil la: <https://www.youtube.com/watch?v=dYPGcQyjRhQ> .